

ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ

Ο ΘΑΝΟΣ
ΚΙ Ο ΜΙΚΡΟΥΤΣΙΚΟΣ

Μια αυτοβιογραφία μέσα από 24 συναντήσεις

ΝΕΑ ΕΚΔΟΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Θέση υπογραφής δικαιούχου/ων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Ντοκουμέντα-Βιογραφίες

Οδυσσέας Ιωάννου, *Ο Θάνος κι ο Μικρούτσικος.*

Μια αυτοβιογραφία μέσα από 24 συναντήσεις

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Επιμέλεια, διορθώσεις: Μάριος Παρθένης-Γαρδίκης

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Copyright© Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη),

Θάνος Μικρούτσικος και Οδυσσέας Ιωάννου, 2011

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη (με ISBN 978-960-16-4297-0),

Αθήνα, Νοέμβριος 2011

Νέα έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2025

ΚΕΤ Κ286 ΚΕΠ 734/25

ISBN 978-618-07-1576-7

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΥΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β΄ ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	13
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Πρώτη μέρα ηχογραφήσεων	17
Γέννηση στην Πάτρα – Τα πρώτα χρόνια – Οι γονείς μου	22
Το ‘σημείο ένα’ της εκκίνησής μου στη μουσική – Δύο περιστατικά πολιτικού εκφοβισμού στο σχολείο	25
1953. Η εκτέλεση του Νίκου Μπελογιάννη – «Άσ’ τα τα μαλλάκια σου ανακατωμένα»	30
Το Καρναβάλι	34
Τα πατρικά ντέρμπι	35
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Δεύτερη μέρα ηχογραφήσεων	37
Ένα ανοιχτό σπίτι – Η πρώτη εμφάνιση στη σκηνή	42
Μετακόμιση στην Αθήνα, Νοέμβριος 1962	43
Γνωριμία με τον Λοΐζο – 21η Απριλίου – Πρώτη σύλληψη	50
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Τρίτη μέρα ηχογραφήσεων	54
Ο δάσκαλός μου Γιάννης Α. Παπαϊωάννου – Πρώτες εμφανίσεις σε μουσική στην Πλάκα – Τα δύο πρώτα τραγούδια	57
«Γράψε, ρε, όπως γράφει ο Λοΐζος – MINOS και Μάτσας – Αλέκος Πατσιφάς	63
Μια ιστορία για το «Αν η μισή μου καρδιά»	68
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Τέταρτη μέρα ηχογραφήσεων	71
Ο κόσμος το 1968	76
Ένα περιστατικό	76
Δώδεκα μέρες στην Ασφάλεια – Πολυτεχνείο	77
Η απαλλαγή από τον στρατό	85

Κοντά στο ΕΚΚΕ – Η σημαία της αμερικάνικης πρεσβείας	89
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Πέμπτη μέρα ηχογραφήσεων.....	94
Πρώτος δίσκος: Πολιτικά τραγούδια – Λογοκρισία από τη ραδιοφωνία – Η ρήξη με τον Σαββόπουλο.....	97
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Έκτη μέρα ηχογραφήσεων.....	103
Καντάτα για τη Μακρόνησο – «Δεν καταλαβαίνω τι είναι αυτό που κάνεις, αλλά πρέπει να είναι πολύ σπουδαίο, προχώρα!».....	105
Ο αντιφατικός Μίκης – «Σύντροφε, με αυτόν τον δίσκο να προσέχεις τους αστούς»	108
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Έβδομη μέρα ηχογραφήσεων	113
Ένας νέος για τον Νίκο Καββαδία.....	115
Φουέντε Οβεχούνα – Τροπάρια για φονιάδες – Μουσική πράξη στον Μπρεχτ	124
Ο Σταυρός του Νότου	127
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Φτάνοντας στο τέλος της δεκαετίας του '70	131
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Όγδοη μέρα ηχογραφήσεων	135
Ευριπίδης IV – Η συναυλία στα Ανώγεια – Ιχνογραφία – Γεννιέται η πρώτη κόρη	139
Συναυλίες στον Λυκαβηττό – ‘Αυτοκριτική’ για την αφιέρωση στον Νίκο Πουλαντζά	141
Έξοδοι στο Παρίσι και στη Βιέννη – Γεννιέται η δεύτερη κόρη.....	143
Συναυλίες με Μάνο Λοΐζο και Χρήστο Λεοντή – Εμπάργκο – Τηλεφώνημα από τον Ανρί Ρονς	146
Ο Γέρος της Αλεξάνδρειας στις Βρυξέλλες – Η εμπειρία από το Πελλάας και Μελισσάνθη	151
Το κεφάλαιο ‘Νέα Υόρκη’ – «Are you communist?»	155
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Ένατη μέρα ηχογραφήσεων.....	161
Ζντάνοφ, Λούκατς και Πλεχάνοφ.....	165
Φεστιβάλ Εδιμβούργου.....	168
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Δέκατη μέρα ηχογραφήσεων	173
«Ονειρεύομαι το Παρίσι» – Στους δρόμους του Ρεμπώ – Χωρισμός με την Ειρήνη.....	176
Η αγάπη είναι ζάλη	180
Το Διεθνές Φεστιβάλ Πάτρας.....	181
Όλα από χέρι καμένα – Επεισόδιο με τον Νταλάρα.....	187

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Ενδέκατη μέρα ηχογραφήσεων.....	190
Όσο κρατάει ένας καφές – Το ραντεβού με τον Λαζόπουλο – Κρατάει χρόνια αυτή η κολόνα	194
Στη Γαλλία με τον Ρονς – Ανδρέας και Καραμανλής – Οικουμενική Κυβέρνηση	198
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Δωδέκατη μέρα ηχογραφήσεων.....	203
Παραίτηση από το Φεστιβάλ Πάτρας.....	206
Το Μέγαρο Μουσικής – Συγγνώμη για την άμυνα – Γραμμές των οριζόντων	208
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Δέκατη τρίτη μέρα ηχογραφήσεων	220
Μαρία, Μίλβα, ‘Ελένη’	223
Το Υπουργείο Πολιτισμού.....	236
Volpe d’ amore	244
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Δέκατη τέταρτη μέρα ηχογραφήσεων	246
Ο θάνατος του Μάνου Χατζιδάκι	250
Ο θάνατος του πατέρα μου	254
Η πολιτική μου στο Υπουργείο Πολιτισμού	256
Το ‘άναμμα’ της Ακρόπολης.....	262
Οι τελευταίες μέρες στο υπουργείο – Πάρτι-έκπληξη στο σπίτι	262
Καραμανλής – Στεφανόπουλος – Κανελλόπουλος	265
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Δέκατη πέμπτη μέρα ηχογραφήσεων	270
«Αν δεν θέλεις να ξεφτιλιστώ, δάνεισέ μου πέντε εκατομμύρια» – Πολλοί Θεοί, κανένας Θεός	273
Γάμος με τη Μαρία – Γέννηση και τρίτης κόρης	276
Στου αιώνα την παράγκα	280
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Δέκατη έκτη μέρα ηχογραφήσεων	283
Μουσική και ποίηση – Διπλό κονσέρτο – Το τροχαίο στην Κακιά Σκάλα	288
Τραγουδοποιοί – «Να ονοματίσουμε τους μύθους τού αύριο»	293
Οι κρίκοι της μεγάλης αλυσίδας.....	297
Δύο και μία χαμένες ευκαιρίες: Τζόρτζιο Στρέλλερ, Πίτερ Γκρίναγουεϊ, Λίνα Βερτμίλερ	298
Γιάννης Χρήστου – EMI CLASSICS – Κική Δημουλά.....	300
Το Φεστιβάλ Αθηνών	305
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Δέκατη έβδομη μέρα ηχογραφήσεων	309
Η Επιστροφή της Ελένης σε Φλωρεντία και Μονπελλιέ.....	317

Η Παράδοση Οτσαλάν – Κίνηση ‘1η Μάρτη’ – Παραίτηση από το Φεστιβάλ Αθηνών – Συναυλία διαμαρτυρίας στο Σύνταγμα	318
Οι Βομβαρδισμοί του ΝΑΤΟ στη Γιουγκοσλαβία.....	322
Θάλασσα στη σκάλα – Εμφανίσεις στον ‘Μύλο’ – Live στη ‘Σφεντόνα’ – Χρηματιστήριο	325
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Δέκατη όγδοη μέρα ηχογραφήσεων	331
Γράμμα στον Βασίλη – Συναυλία στο Λονδίνο	333
Με τη Χαρούλα στο Μέγαρο – Γνωριμία με τον Χρήστο Θηβαίο..	335
Του απείρου εραστής – Καλημέρα κύριε Χατζιδάκι – Οι τελευταίες μέρες με τον Γιώργο Χειμωνά.....	337
«Είναι σίγουρα αγόρι;» – Ο θάνατος της μητέρας μου	341
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Δέκατη ένατη μέρα ηχογραφήσεων	344
Ο Άμλετ της Σελήνης – Ένα Ολυμπιακό φεστιβάλ για παιδιά, που δεν έγινε ποτέ.....	351
Η σχέση με την Κύπρο και τον Δημήτρη Χριστόφια	355
Μία παράξενη ιστορία για το «Δελτίο ειδήσεων»	357
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Εικοστή μέρα ηχογραφήσεων	360
Μια εποχή στην κόλαση – Ολυμπιακοί Αγώνες – Παραίτηση από την Πάτρα	364
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Εικοστή πρώτη μέρα ηχογραφήσεων	370
Υπέροχα μονάχοι – Για φωνή και ορχήστρα – Παράξενο δεν είναι;.....	374
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Εικοστή δεύτερη μέρα ηχογραφήσεων	382
Πάμε ξανά απ’ την αρχή – Τους έχω βαρεθεί – Το πρώτο εγγόνι – Τα γεγονότα του Δεκέμβρη του 2008.....	386
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Εικοστή τρίτη μέρα ηχογραφήσεων.....	391
Ο Καβάφης του Θάνου Μικρούτσικου – Το δεύτερο εγγόνι – «Δεν θα γινόμουν ποτέ ξανά υπουργός».....	393
Δυο λόγια για τον Χρήστο.....	399
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: Εικοστή τέταρτη μέρα ηχογραφήσεων.....	401
Μια νύχτα που άλλαξε τις ζωές μας.....	404
Το μνημόνιο	408
ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ‘13 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2047’	415
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ - ΓΙΑ ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ	417
ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ	419

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΥΤΟ ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ σε όλους εκείνους που συνέβαλαν καθοριστικά στο να γίνω ο Θάνος και ο Μικρούτσικος. Είτε αναφέρονται σ' αυτό το βιβλίο είτε όχι.

Ο πατέρας μου, η μάνα μου, ο αδελφός μου, το οικογενειακό μου περιβάλλον στην Πάτρα, οι πρώτοι φίλοι μου –κάποιοι από αυτούς διαχρονικοί–, οι φίλοι μου στο πανεπιστήμιο, όλες οι γυναίκες που αγάπησα, στις οποίες οφείλω πολλά, οι συνεργάτες μου –ποιητές, στιχουργοί, μουσικοί, τραγουδιστές, τεχνικοί– σ' αυτή την απaráμιλλη περιπέτεια της Μουσικής που εξακολουθεί να μου προκαλεί ρίγος, ο αείμνηστος Δάσκαλος Γιάννης Ρίτσος, ο αείμνηστος αδελφός μου Ανρί Ρονς, για να φτάσω στη σημερινή εποχή και να υποκλιθώ στους χιλιάδες νέους που συναντώ στις συναυλίες μου. Αντλώ από αυτούς το πάθος μου και είναι αυτό που με κινητοποιεί στη βάρβαρη εποχή μας. Και με συγκινούν όσοι περπάτησαν μαζί μου όλον αυτόν τον καιρό και γνωρίζουν τη μουσική μου μερικές φορές καλύτερα κι από μένα τον ίδιο, όπως ο

Γιώργος και ο Τάκης Μπούτος, ο Νίκος Πατεράκης και τόσοι άλλοι. Και από όσους και όσες τραγούδησαν τα τραγούδια μου, μου λείπεις, Μαρία Δημητριάδη, με τη φωνή-βέλος που σκίζει τον Χρόνο.

Οδυσσέα, σ' ευχαριστώ που ένα παραλήρημα δύο χιλιάδων σελίδων το έκανες βιβλίο που διαβάζεται, όπως και για τις παρεμβάσεις σου, τις σκέψεις και τα αισθήματα που –μέσω των 'ημερολογίων' σου– έδωσαν στο βιβλίο μία μορφή ιδιαίτερη και περιεχόμενο πέρα από το συμβατικό των αυτοβιογραφιών. Αλλά, πάνω απ' όλα, σε ευχαριστώ γιατί με έκανες τα ταξιδέψω σε όλα εκείνα που πέρασαν και δεν θα γυρίσουν πια. Επίσης, ένα μεγάλο ευχαριστώ στην Έλενα Πατάκη για την επιμονή της να συνεχίσουμε όταν τα πράγματα μας έκαναν να φρενάρουμε.

Τέλος, οφείλω πολλά στους τωρινούς μου φίλους και συνεργάτες, όπως και στην ακαταμάχητη Τάντα και στη γλυκιά Βικτώρια, στον Δημήτρη Παπανικολάου – να μου προσέχεις τη Σεσίλ– και στον δικό μου Χρήστο Θηβαίο, με τον οποίο μετράμε και μοιραζόμαστε τα ίδια όνειρα πάνω στη σκηνή.

Θα με βρείτε όμως μέσα σε επτά πρόσωπα. Σημαδιακός αριθμός για μένα, γιατί «Γέρασα στην Αγάπη από το Εφτά ως το Εφτά φορές Εφτά».

Μαρία μου, Σεσίλ, Κωνσταντίνα, Αλεξάνδρα, Στέργιο, Έλλη και Θανούλη, τραβερσωμένοι ας πάμε....

Θάνος Στ. Μικρούτσικος, 27-6-2011

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΗΝ ΙΔΕΑ ΓΙΑ ΑΥΤΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ τη συζητήσαμε πρώτη φορά με τον Θάνο το 2006. Ξεκινήσαμε το 2007 και το ολοκληρώσαμε το 2011. Και τώρα πρέπει να γράψω τον πρόλογο. Που να λέει τι; Γιατί το γράψαμε; Δεν ξέρω ακριβώς. Φαντάζομαι επειδή το είχαμε ανάγκη και οι δύο. Ο Θάνος, περνώντας τη στροφή των εξήντα και έχοντας ‘πλήρη διαύγεια’, ήθελε να μιλήσει, κυρίως να θυμηθεί, και να ταξιδέψει. Εγώ το χρωστούσα. Στον εαυτό μου· και στην παρέα των παιδικών μου χρόνων που πρωτοανακαλύπταμε τη μουσική του από ένα κασετόφωνο στα σκαλάκια του Αγίου Παντελεήμονα, στην Αχαρνών.

Μπήκα κι εγώ σε ένα υπέροχο ταξίδι. Κάθε του αφήγηση και μία άσκηση για το σπίτι. Διάβασα περισσότερα για το δωδεκάφθογγο του Σένμπεργκ, άκουσα το *Πελέας και Μελισσάνθη* του Ντεμπισύ, ξαναδιάβασα τους *Χτίστες* του Χειμωνά, ‘επισκέφτηκα’ τις ομορφότερες πόλεις της Ευρώπης, ‘εμπάτησα’ μαζί του τα λίγα μέτρα που χώριζαν τα καμαρίνια

από τη σκηνή στη θρυλική συναυλία στον Πανιώνιο και –βέβαια– πέρασα ξανά από όλους τους δίσκους του, γράφοντας μέχρι το πρωί.

Δεν έχω ξαναγράψει τέτοιο βιβλίο. Οι βιογραφίες αλλά και οι καταγραφές αυτοβιογραφιών είναι ένας ιδιαίτερος και δύσκολος τομέας. Ξαφνικά βρέθηκα να παλεύω με το ‘τέρας’, με όλες τις δυσκολίες που συναντά ένας πρωτάρης σε παρόμοιο εγχείρημα. Εκείνα που με δυσκόλεψαν περισσότερο είναι η θηριώδης μνήμη του Θάνου και οι τέσσερις ‘ζωές’ του που τρέχουν αντιστικτικά και εσύ πρέπει να τις κάνεις μία, ενιαία: Προσωπική ζωή – ελληνικό τραγούδι – ‘κλασική’ μουσική – πολιτική δραστηριοποίηση. Σκέφτηκα την ιδέα των ‘ημερολογίων ηχογραφήσεων’ ακριβώς για να βάζω σε τάξη τον χειμαρρώδη λόγο του που ακολουθούσε. Να προετοιμάζω τον αναγνώστη... Σε αυτά τα ‘ημερολόγια’ θα διαβάσετε –πέρα από όλα τα άλλα– ‘οδηγίες’ που αφορούν κάθε φορά την επόμενη αφήγηση του Θάνου. Όσο για τον τρόπο του όταν αφηγείται, το χρώμα του, τη στίξη του, τη γλώσσα του σώματος, τις χειρονομίες, τις εντάσεις και τους ψιθύρους του, προσπάθησα μεν να τα αποδώσω, αλλά χωρίς να παραγνωρίζω και το γεγονός πως πρόκειται για βιβλίο, για γραπτό λόγο. Σε αυτό, πραγματικά, δεν ξέρω αν τα κατάφερα, σίγουρα πάντως ευχαριστώ τον Μάριο Παρθένη-Γαρδίκη για την υποδειγματική επιμέλεια που έκανε.

Μέχρι το τέλος δεν είχαμε τίτλο για το βιβλίο. Όσες ιδέες μάς προέκυπταν, τις βρίσκαμε από στομφώδεις μέχρι γραφικές. Μας έλυσε το πρόβλημα η Ντέπη, η γυναίκα μου. «Το βιβλίο, ρε παιδιά, μιλάει για τον Θάνο και για τον Μικρούτσικο. Αυτός είναι ο τίτλος!»

Υπάρχουν δύο σημεία που αισθάνομαι την ανάγκη να εξηγήσω. Το πρώτο αφορά τις παρεμβάσεις μου στο βιβλίο, με ορισμένα μεγάλης έκτασης και πολύ προσωπικά ‘ημερολόγια’. Αναγνωρίζω πως αυτό είναι κάτι που δεν συνηθίζεται – ιδιαίτερα στις αυτοβιογραφίες. Η αρχική μου σκέψη ήταν τα ‘ημερολόγια’ να περιέχουν αποκλειστικά κάποιας μορφής σύνοψη των ηχογραφήσεων. Με παρότρυνση του Θάνου, που μου ζήτησε να έχω πιο ενεργό ρόλο στο βιβλίο –στην ουσία μού είπε «πάμε να συγγράψουμε ένα βιβλίο με άξονα τα γεγονότα της ζωής μου και το τραγούδι»–, τα ‘ημερολόγια’ κατέληξαν, πέρα από τις εκτιμήσεις μου για το έργο του Θάνου, να περιέχουν και πολλές προσωπικές μου βιογραφικές αναφορές. Ορισμένες από τις αναφορές ήταν ‘αναγκαστικές’, και προέκυψαν από τα σημεία που τέμνονται οι ζωές μας –κυρίως από το 1995 και μετά–, και άλλες ήταν πιο ‘ελεύθερες’: σε αυτές κατέγραψα τις δικές μου σκέψεις για το ελληνικό τραγούδι και για αρκετά γεγονότα των τελευταίων είκοσι χρόνων.

Το δεύτερο σημείο αφορά τον ρόλο μου ως καταγραφέα της αφήγησης του Θάνου. Σε μία βιογραφία ίσως ο ρόλος μου να ήταν περισσότερο δημοσιογραφικός – εννοώ να περιείχε τα στοιχεία της έρευνας και της διασταύρωσης. Σε μια αυτοβιογραφία, όμως, καταγράφεις την προσωπική αλήθεια του αφηγητή. Και, ταυτόχρονα, δεν γίνεται αυτή η ‘αλήθεια’ να μην πάρει κάτι και από το ‘σχήμα’ του καταγραφέα. Για κάθε άνθρωπο υπάρχουν χιλιάδες βιογράφοι του, είτε το επιχειρήσουν είτε όχι: τόσοι όσες και οι γνώμες για το πρόσωπό του. Ας πούμε πως αυτός είναι ο δικός μου Μικρούτσικος. Έτσι κι αλλιώς, όλο το βιβλίο είναι από μεριάς μου ‘μεροληπτικό’, χωρίς να αισθάνομαι την ανάγκη να απολογηθώ για αυτό. Μεροληπτικό υπέρ του ελληνικού τραγουδιού που

αγάπησα και υπέρ των ανθρώπων που το έγραψαν και το τραγούδησαν. Μεροληπτικό υπέρ ενός συνθέτη που μου άλλαξε την τροχιά και που η μουσική του είναι ένα σταθερό σημάδι που μου δείχνει τον δρόμο μου όταν χάνομαι. Μεροληπτικό υπέρ ενός ανθρώπου που είναι οριστικά πια άνθρωπος της οικογένειάς μου.

Το βιβλίο το χαρίζω στη Σοφία (το μαγικό μεμπίδιο...).

Καλή ανάγνωση,
Οδυσσέας Ιωάννου
1-9-2011

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

ΠΡΩΤΗ ΜΕΡΑ ΗΧΟΓΡΑΦΗΣΕΩΝ

26.9.07

Συναντηθήκαμε στις οκτώμισι το βράδυ, μετά την εκπομπή μου. Είχαμε σκοπό να πάμε μέχρι τις δύο το πρωί. Γύρω στις εντεκάμισι, ύστερα από δυόμισι ώρες καθαρής ηχογράφησης, ο Θάνος κουράστηκε και είπαμε να διακόψουμε. Είχε καλύψει με την αφήγηση του την περίοδο 1947-1960.

Καταγωγή οικογένειας, γέννηση, πρώτα παιδικά χρόνια, πρώτες εικόνες. Έχει μνήμες από τριών ετών.

Τις περιγράφει με λεπτομέρειες. Σκιαγραφεί με ονόματα και ημερομηνίες όλα τα σημαντικά γεγονότα και το πολιτικό κλίμα της εποχής. Όλα περνάνε –με τον έναν ή τον άλλον τρόπο– μέσα από το σπίτι τους. Πολιτική, μουσική, αθλητισμός. Τον διέκοψα ελάχιστες φορές για κάποιες διευκρινίσεις. Όταν αναφέρθηκε στο ελαφρό τραγούδι της εποχής και στη ‘χρήση’ που του επιφύλαξε το πολιτικό κατεστημένο, τον ρώτησα αν θεωρεί λάθος ένας νέος άνθρω-

πος σήμερα –ας δεχτούμε αριστερός– να αγαπάει το ελαφρό τραγούδι, δεδομένου πως δεν έχει μνήμες και δεν του προκύπτει ούτε η αναγωγή στην κοινωνικοπολιτική κατάσταση της εποχής, αλλά ούτε και η ‘ενοχή’ του ελαφρού τραγουδιού ως προς τη ‘χρήση’ που ανέφερε. Επίσης, ρώτησα αν θεωρεί αναγκαίο προαπαιτούμενο για έναν συνθέτη τραγουδιών την πολιτική του συνειδητοποίηση και τη διακριτή θέση του.

Του ζήτησα να μου αφηγηθεί για μία ακόμη φορά την ιστορία με τη ραδιοφωνική αναγγελία της εκτέλεσης του Νίκου Μπελογιάννη. Ένα ελαφρό τραγουδάκι, το «Άσ’ τα τα μαλλάκια σου», έπεσε πάνω στη σφαίρα χωρίς να φταίει σε τίποτα. Έχουν δίκιο όσοι το μίσησαν τότε, έχουν δίκιο όσοι νεότεροι το ακούνε ευχάριστα σήμερα. Παρ’ όλα αυτά, το ελληνικό τραγούδι –άλλοτε με πρόθεση και άλλοτε όχι– πήρε θέση και επέλεξε στρατόπεδο κατά τη διάρκεια της πολύ ταραγμένης νεότερης Ιστορίας μας. Αυτό είναι κάτι που το διαφοροποιεί από το τραγούδι άλλων χωρών. Διερωτώνται πολλοί τι είναι εκείνο που έχει χωρίσει το τραγούδι μας σε δύο όχθες και γιατί σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες κάθονται δίπλα δίπλα σε εκδηλώσεις και απονομές βραβείων ‘ανυπόταχτοι’ ροκάδες με θητεία στο κοινωνικοπολιτικό τραγούδι και εκφραστές της μαζικής και ελαφράς ποπ. Είναι το γεγονός πως δεν πολέμησαν μεταξύ τους. Δεν πέρασαν δύο δικτατορίες, δεν έζησαν Εμφύλιο, δεν γέμισαν εξόριστους τα ξερονήσια τους και, εν τέλει, δεν έζησε για δεκαετίες ηττημένο και ταπεινωμένο ένα μεγάλο κομμάτι του λαού τους. Δεν χρειάστηκε ποτέ να κάνουν μία επιλογή που έμοιαζε οριστική.

Θα μου πεις, μα είναι δυνατόν κάτι που συνέβη τριάντα πέντε και εξήντα χρόνια πριν να δικαιολογεί ή και να συντηρεί μία διαμάχη σε έναν τομέα όπως είναι το τραγούδι; Είναι δυνατόν ο σημερινός εικασάκης να επιλέγει τραγούδι με βάση εμπολιοπολεμικά σύνδρομα; Η απάντηση είναι φυσικά ‘όχι’!

Αλλά η πραγματικότητα είναι πολύ πιο σύνθετη, τόσο από απλοϊκές ερωτήσεις όσο και από απόλυτες απαντήσεις. (Εξ άλλου, μην ξεχνάμε πως κατά τη διάρκεια της εικοσαετίας του ΠΑΣΟΚ είναι που θέριεψε το τραγούδι πίστας και κόντεψε να γίνει το καινούριο εθνικό τραγούδι των Ελλήνων. Βέβαια δεν δημιούργησε ξαφνικά έναν ‘κακό’ εαυτό μας –αυτός ήδη υπήρχε ‘εν αναμονή’...–, αλλά έφτιαξε το περιβάλλον για να ‘μπουμπουκιάσει’). Εκείνο που υποστηρίζω είναι πως το ελληνικό τραγούδι μάς παραδόθηκε ως μία πολύ σοβαρή ιστορία, ως κιβωτός συλλογικής μνήμης, αμύντορας της ωραίας γλώσσας των ποιητών και των λαϊκών στιχουργών, κοινωνός ιδεών, εκφραστής τόσο του πένθους όσο και της καθημερινής ‘αφέλειας’, του κεφιού και του γλεντιού και βέβαια ως υψηλή τέχνη μελοποίησης. Δεν περιορίστηκε στο στενό πεδίο ενός τρίλεπτου δημιουργήματος αλλά, ως ‘χειρονομία’, δημιούργησε αντιστοιχίες με συμπεριφορές που αφορούν όλους τους τρόπους που επιλέγουμε να ζούμε. Δεν άλλαξε τον κόσμο, δεν δημιούργησε επαναστάσεις (αυτές είναι μάλλον ‘συντεχνιακές’ υπερβολές), αλλά πήρε πολύ σοβαρά τον άνθρωπο, ακόμη κι όταν εκείνος –ορθώς– δεν έπαιρνε πολύ σοβαρά τον εαυτό του. Αναγνωρίζω πως αυτή η κληρονομιά αποδείχτηκε δίκικο μαχαίρι. Ακούσαμε πολύ Ρίτσο και Σεφέρη,

ακόμη και από αδύναμους συνθέτες που θεώρησαν πως η αξία του κειμένου θα έδινε αξία και στη μουσική τους. Κουρασθήκαμε, βαρεθήκαμε, θυμώσαμε από τραγούδια που κουβαλούσαν σαν φορτωμένα κάρα όλη την υπερτροφική ανάγκη αναγνώρισης ορισμένων δημιουργών για τους οποίους, περισσότερο από την ανάγκη έκφρασης, κυριαρχούσε η εκβιαστική τους προσπάθεια να τους αποδοθεί ο χαρακτηρισμός του σκεπτόμενου, του δύσκολου και του ποιοτικού. Στον άλλον πόλο, οι θιασώτες της ‘θετικής σκέψης’ και της άποψης πως το τραγούδι δεν είναι μανιφέστο, αλλά μία πλακίτσα για να περνάμε καλά, θεώρησαν την ελαφρότητα εύκολη –είναι η πιο δύσκολη από όλα– και με αδύναμες κατασκευές και άψυχες ρίμες πίστεψαν πως έγιναν οι εκφραστές της νέας εποχής, της ακομπλεξάριστης νέας γενιάς που φτύνει τη σοβαροφάνεια και δεν κάνει ποτέ μούτρα...

Από άγνοια ή αφέλεια –ή από μία συμπλεγματική αντίδραση απέναντι στους ‘κουλτουριάρηδες’– μέρδευαν τη χαρά με την ευκολία και πίστεψαν πως ο ‘τομέας’ τους δεν είχε ανάγκη από βαρύ οπλισμό, ούτε ταλέντου ούτε γνώσης. Αλλά το καλό τραγούδι –είτε μελοποιείς Καβάφη, είτε γράφεις τι έφαγες το μεσημέρι– έχει ανάγκη από το ίδιο ακριβώς ταλέντο και ήθος. Μπορεί να διαφοροποιείται στη φόρμα και στην αξία αλλά όχι στην ποιότητα.

Είμαι σίγουρος πως ο Θάνος θα δώσει πολλές αφορμές στη συνέχεια για να θίξουμε παρόμοια θέματα. Εξ άλλου, είναι ένας συνθέτης –από τους ελάχιστους– που το έργο του φέρει πολιτική σκέψη, ενώ ταυτόχρονα τα τραγούδια του –λαϊκά και μη– τραγουδιούνται και χορεύονται ακόμη και σε μεγάλες

πίστες εδώ και δεκαετίες. Κομμάτια όπως την «Πιρόγα» και τη «Ρόζα» του Άλκη Αλκαίου –ένα τραγούδι για τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, με στίχο «πώς η ανάγκη γίνεται Ιστορία, πώς η Ιστορία γίνεται σιωπή»– τα έχουν χορέψει από πιτσιρικάδες σε μικρές μουσικές σκηνές μέχρι ασφαλίτες σε σκυλάδικα της επαρχίας.

ΓΕΝΝΗΣΗ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΑ – ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ – ΟΙ ΓΟΝΕΙΣ ΜΟΥ

ΓΕΝΝΗΘΗΚΑ ΣΤΙΣ 13 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1947 στην Πάτρα, σε ένα νεοκλασικό, Αράτου 33 και Κορίνθου. Παλιά, αστική οικογένεια, που ήρθε στην Πάτρα από τους Δελφούς στις αρχές του 19ου αιώνα. Ένας πρόγονός μου που λεγόταν Γιάννης Μικρούτσικος –γνωστός και ως Γοργόγιαννος– είχε ένα καΐκι και έκανε εμπόριο, Πάτρα – Γαλαξίδι – Ιτέα. Γύρω στο 1830 εγκαθίσταται στην Πάτρα. Έκανε τρία παιδιά, ένας ήταν ο Αριστείδης. Αυτή είναι η πρώτη γενιά των Μικρούτσικων στην Πάτρα. Ο Αριστείδης έκανε γιους και κόρες, ένα από τα παιδιά του ήταν ο παππούς μου ο Στέργιος. Ο παππούς πέθανε όταν η γιαγιά μου ήταν τεσσάρων μηνών έγκυος στον πατέρα μου, γι' αυτό και ο πατέρας μου πήρε το ίδιο όνομα, Στέργιος. Στα χρόνια τους έφτιαξαν ένα εργαστήριο, που αργότερα εξελίχτηκε σε εργοστάσιο ζυμαρικών. Το εργοστάσιο χρεοκόπησε το 1937.

Ήταν μία αστική, συντηρητική οικογένεια. Ήταν σκάνδαλο που ο πατέρας μου, ως φοιτητής μαθηματικών την περίοδο 1932-36, επέστρεψε στην Πάτρα ως κομμουνιστής. Ήταν

ένας από τους λίγους δακτυλοδεικτούμενους κομμουνιστές στην Πάτρα εκείνη την εποχή, ένας ‘δικός τους’ που αλλαξοπίστησε. Γιατί, ναι μεν η Πάτρα κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα είχε ένα σημαντικό κίνημα αναρχικών –εννοώ θεωρητικών του αναρχισμού, οπαδών του Προυντόν–, αλλά μην ξεχνάμε πως ήταν μια πόλη που έβγαζε πρωθυπουργούς. Ο πατέρας μου επέστρεψε έναν χρόνο πριν χρεοκοπήσει το εργοστάσιο. Όλη η οικογένεια έμενε σε μία σειρά νεοκλασικών – μάλιστα, όταν πρωτολειτούργησαν οι αστικές συγκοινωνίες, υπήρχε *Στάση Μικρούτσικου*. Το σπίτι ήταν μεγάλο, ψηλοτάβανο, με ζωγραφιές και μαιάνδρους στο ταβάνι (έγραψε ο Καρυωτάκης: «μαϊάνδροι στο χορό τους με τραβάνε») και παρατηρώντας καθημερινά αυτά τα σχήματα μου έγιναν οικεία.

Ο πατέρας μου, λίγο πριν γεννηθώ, ήταν καθηγητής μαθηματικών στο Αγρίνιο. Τον έδιωξαν από το σχολείο, λόγω πολιτικών φρονημάτων, και έκανε φροντιστήρια. Ήταν πολύ αγαπητός στους μαθητές του, κάτι που αποδεικνύεται από το εξής γεγονός. Η Αιτωλοακαρνανία ήταν μία περιοχή στην οποία κυριαρχούσαν οι οπαδοί του ΕΔΕΣ και του Ζέρβα. Οι μαθητές του –στην πλειοψηφία τους από οικογένειες ‘Ζερβικών’– έκριναν σκόπιμο να τον συνοδέψουν μετά την απόλυσή του με τα πόδια μέχρι τον Γαλατά, φοβούμενοι ότι ο ΕΔΕΣ θα επιχειρούσε να τον σκοτώσει, πράγμα σύνηθες εκείνη την περίοδο.

Θυμάμαι έντονα εικόνες από τα δύο-τρία πρώτα χρόνια της ζωής μου.

Ο αδερφός του πατέρα μου –ο οποίος ήταν υπεύθυνος για το εργοστάσιο– ήταν ένας πολύ μορφωμένος άνθρωπος, γλωσσομαθής, αλλά έζησε μια μοπέμικη ζωή, με πολλά ταξίδια στο εξωτερικό, με αποτέλεσμα τη χρεοκοπία του εργοστασίου.

Γνώρισε τη γυναίκα του αμαξιά της οικογένειας, την ανάγκασε να χωρίσει από τον άντρα της, την παντρεύτηκε, έκαναν παιδιά, αλλά κατά τη διάρκεια της Κατοχής εξαφανίστηκε. Η οικογένειά του έμεινε στον αέρα. Μετά την Κατοχή, παρά τις οικονομικές δυσκολίες, πήρε ο πατέρας μου τη γυναίκα του αδερφού του και τα τρία παιδιά και τους έφερε σπίτι να ζήσουμε όλοι μαζί. Απέναντι από το σπίτι, υπήρχε ένα ιδιωτικό σχολείο –του Σωτηρχόπουλου– που το χρησιμοποίησε η Γκεστάπο στην Κατοχή για φυλακές. Όταν έκαναν πρόβες τα παιδιά –το 1949– για τους σχολικούς εορτασμούς των εθνικών επετείων, άκουγα από το μπαλκόνι μας τους σαλπικτές και τους τυμπανιστές και ‘ξεσήκωνα’ όλους τους ρυθμούς τους με απόλυτη ακρίβεια σε ένα μικρό τυμπανάκι.

Ο πατέρας μου ασχολήθηκε ενεργά με τον αθλητισμό, ήταν καθηγητής διαιτησίας στο ποδόσφαιρο, ενώ είχε ιδιαίτερη αγάπη στο μπάσκετ, στον στίβο και στο πόλο. Κάποια μέρα του 1950, περπατώντας με τον πατέρα μου και κρατώντας τον από το χέρι, στην οδό Ερμού και Κορίνθου, βγαίνει από κάποια πόρτα ένας φασίστας που είχε κι εκείνος ενεργή σχέση με τα αθλητικά –κάποιος Ντάβαρης– και φωνάζει στον πατέρα μου: «Μικρούτσικε Ζαχαριάδη!» Ήταν η εποχή μετά την ήττα της Αριστεράς στο δεύτερο αντάρτικο και είχαν αρχίσει οι εξορίες, τα δικαστήρια, οι εκτελέσεις. Του το φώναξε με τέτοιο τρόπο σαν να τον κατέδιδε. Ο πατέρας μου παρέμεινε ήρεμος, εγώ είχα ταραχτεί πολύ, επιστρέψαμε σπίτι και αναφέραμε το γεγονός στον νονό μου, ο οποίος ήταν ένα νέο παιδί είκοσι χρονών. Ο νονός μου παίρνει ένα ποδήλατο, κατεβαίνει στο κέντρο, στην Αγίου Νικολάου, τον βρίσκει και τον πλακώνει στο ξύλο. Θυμάμαι πόσο πολύ είχα χαρεί!

ΤΟ 'ΣΗΜΕΙΟ ΕΝΑ' ΤΗΣ ΕΚΚΙΝΗΣΗΣ ΜΟΥ ΣΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ – ΔΥΟ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Ο άλλος θείος μου, ο Αριστείδης –που δεν τον γνώρισα ποτέ–, ήταν ένας σημαντικός διανοούμενος της εποχής του, προσωπικός φίλος του Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Πέθανε το 1939 στο Νταβός της Ελβετίας από φυματίωση. Ήταν παντρεμένος με την Ηλέκτρα Παπαμικροπούλου, η οποία ήταν μία ιδιαιτέρως καλλιεργημένη γυναίκα και πολύ καλή πιανίστα. (Η αδερφή της, η Αντιγόνη Παπαμικροπούλου, είναι η πρώτη σημαντική νεοελληνίδα συνθέτις – έχω αρκετές παρτιτούρες των συνθέσεών της στο αρχείο μου). Όταν πέθανε ο θείος μου, τα τρία πιάνο της οικογένειας σκεπάστηκαν με μαύρα κρέπια και έμειναν 'σιωπηλά' για δώδεκα ολόκληρα χρόνια: η θεία μου αρνιόταν να ξαναπαίξει πιάνο.

Κάποια μέρα, ανεβαίνοντας τα εβδομήντα σκαλιά του σπιτιού της για να της δώσω κάτι που της έστειλε η γιαγιά μου, μου ζήτησε να περάσω μέσα να μου δείξει κάτι. Με παίρνει από το χέρι και με πηγαίνει στο διπλανό δωμάτιο. Με μία της κίνηση τραβάει το μαύρο ύφασμα και αποκαλύπτει το πιάνο. Επάνω του μία παρτιτούρα του Σούμπερτ [Schubert]. Αρχίζει να παίζει. Μόλις τελειώνει, βλέποντάς με μαγεμένο και αποσβολωμένο, παίρνει τα χέρια μου και, λέγοντάς μου «Τώρα θα παίζουμε μαζί», βάζει τα δάχτυλά μου στα πλήκτρα. Ε, λοιπόν το αίσθημα εκείνης της ηλεκτρικής εκκένωσης το νιώθω έντονα ακόμα και τώρα. Δεν λέει να με αφήσει πενήντα έξι χρόνια!

Στον μεγάλο σεισμό του 1953 που χτύπησε τα Επτάνησα και κατέστρεψε την Κεφαλονιά, πήγαινα πρώτη δημοτικού. Ήρθαν στην Πάτρα πολλοί πρόσφυγες από την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο, μεταξύ των οποίων και η Λίζα Σινιγάλια, καθηγήτρια πιάνου. Έμεινε στο κέντρο της Πάτρας σε ένα

σπίτι-παράγκα και παρέδιδε μαθήματα. Ήταν η πρώτη μου δασκάλα, κάναμε μαθήματα μέχρι τον θάνατό της.

Γράφτηκα στη Φιλαρμονική Εταιρεία – στην οποία ήταν καθηγήτρια η Σινιγάλια. Η Φιλαρμονική Εταιρεία λειτουργούσε ως παράρτημα του Ωδείου Αθηνών. Θυμάμαι τη διαδρομή από το σπίτι μου στη Φιλαρμονική, κάποια απογεύματα, υπέροχοι περίπατοι σε ήσυχους δρόμους. Από τη δευτέρα δημοτικού μέχρι και την έκτη, βυθίζομαι στη μελέτη της κλασικής μουσικής. Καθόμουν πολλές ώρες παίζοντας πιάνο στο μεγάλο σαλόνι του σπιτιού μας, και συχνά χανόμουν σε αυτοσχεδιασμούς επάνω σε εκείνα τα μοτίβα που μελετούσα.

Αξίζει να σου διηγηθώ δύο γεγονότα. Το πρώτο αφορά τις εξετάσεις που έδωσα στο ωδείο, σε ηλικία επτά χρονών. Ο διευθυντής του Ωδείου Αθηνών ερχόταν στην Πάτρα και παρακολουθούσε τις εξετάσεις των μαθητών της Φιλαρμονικής. Διευθυντής του Ωδείου Αθηνών ήταν ο Ιωσήφ Μπουστίντουι, ο οποίος είχε έρθει στην Ελλάδα από την Αυστρία το 1904. Σε εκείνες τις εξετάσεις είχα παίξει τη σονάτα op. 49 αρ. 2 του Μπετόβεν [Beethoven], άρρωστος με πυρετό πάνω από τριάντα εννιά. Πρέπει να τον εντυπωσίασα, γιατί στο τέλος ο Μπουστίντουι ανέβηκε στη σκηνή και με πήρε αγκαλιά. Κάλεσε τους γονείς μου και τους είπε πως έχουν να κάνουν με ένα μεγάλο ταλέντο το οποίο δεν θα μπορέσει να εξελιχτεί στην Ελλάδα και πρέπει να με στείλουν στο Λονδίνο. Οι γονείς μου, έπειτα από σκέψη, απάντησαν αρνητικά.

Αξιολογώντας μετά από χρόνια την απόφασή τους, θεωρώ πως έπραξαν το σωστό γιατί η άποψή μου για τα ‘παιδιά-θαύματα’ είναι συγκεκριμένη, και θεωρώ πως η συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων δικαιώνει αυτήν μου τη θέση. Τα ‘παιδιά-θαύματα’, μόλις περάσουν την ηλικία των είκοσι, σπανίως έχουν ανάλογη συνέχεια.

Το δεύτερο γεγονός αφορά μία μέρα που επέστρεψα γύρω στις έξι το απόγευμα και κλείστηκα αμέσως στο δωμάτιο με το πιάνο. Το δωμάτιο είχε ένα παχύ χαλί και, αν συνυπολογίσεις πως έπαιζα και με σουρντίνα για να μην ενοχλώ, καταλαβαίνει κανείς πως ήταν δύσκολο να ακουστώ στα υπόλοιπα δωμάτια του σπιτιού μας. Γύρω στις εντεκάμισι μπήκε στο δωμάτιο η μητέρα μου, έχοντας έντονα χαραγμένη την ανησυχία στο πρόσωπό της. Με έψαχναν στους δρόμους, στις πλατείες, στους φίλους μας και βρίσκονταν ένα βήμα πριν ειδοποιήσουν την αστυνομία. Δεν είχαν σκεφτεί να ανοίξουν το μεγάλο σαλόνι, δεν ακουγόταν τίποτα εξ' άλλου, και θεώρησαν πως δεν είχα ακόμη επιστρέψει σπίτι.

Μη θεωρήσεις όμως με όλα αυτά πως ήμουν ένα παιδί που δεν ζούσε την ηλικία του. Αντιθέτως, ήμουν ενεργός στις αθλητικές δραστηριότητες, ενώ ταυτόχρονα είχα αναπτύξει και πλατωνική σχέση με μία συμμαθήτριά μου, την Πόπη. Σήμερα –κι εκείνη παντρεμένη με παιδιά– εξακολουθούμε να θυμόμαστε πάντα ο ένας τα γενέθλια του άλλου.

Στην έκτη δημοτικού, γράφτηκα στο Ελληνικό Ωδείο της Πάτρας, με διευθυντή τον Δημήτρη Σινούρη, τον οποίο είχα καθηγητή αργότερα στο γυμνάσιο. Μεταξύ άλλων είχε συμβεί και το εξής: Είχα αρχίσει –πέρα από τη μελέτη μου στα κλασικά έργα– να παίζω μόνος μου διάφορα ελληνικά τραγούδια της εποχής. Ένα απόγευμα που έφτασα στο Ωδείο μισή ώρα νωρίτερα από το μάθημά μου, κάθισα σε ένα πιάνο που χρησίμευε για την εξάσκηση των μαθητών και άρχισα να παίζω ένα τραγούδι του Χατζιδάκι. Με ακούει από διπλανή αίθουσα ο Σινούρης, μπαίνει μέσα με έναν χάρακα και παραλίγο να μου σπάσει τα δάχτυλα! Απαγορευόταν αυστηρά να παίζουμε ‘ελαφρά’ μουσική. Σε εκείνα τα χρόνια βρίσκονται και οι ρίζες των δύο κλάδων της δημιουργίας μου,

που αναπτύχθηκαν αργότερα τόσο στον τομέα του τραγουδιού όσο και στο πεδίο της πιο ‘σύνθετης’ μουσικής, της πειραματικής μουσικής και των ‘κλασικών’ μου έργων.

Είχα έφεση στη μουσική αλλά και στον αθλητισμό – ήμουν πολύ αδύνατος τότε. Παράλληλα ήμουν και πρώτος μαθητής στην τάξη μου. Αυτός ο συνδυασμός δεν ήταν κάτι συνηθισμένο. Αυτό με κατέστησε έναν άτυπο αρχηγό της τάξης.

Είχαν συμβεί και δύο περιστατικά με τον δάσκαλό μας, τον Χρονόπουλο, τα οποία θυμάμαι έντονα. Ο τρόπος που αντέδρασα σε αυτά έχει να κάνει με τον χαρακτήρα μου, όπως αυτός είχε ήδη αρχίσει να διαμορφώνεται. Μας είχε βάλει να γράψουμε έκθεση με θέμα «Ο δάσκαλός μας». Οι συμμαθητές μου είχαν γράψει μόνο κολακευτικά σχόλια για το πόσο καλός ήταν ο δάσκαλός μας και άλλα παρόμοια. Εγώ, παρά το γεγονός ότι συμφωνούσα πως ήταν καλός δάσκαλος, αν και ήταν εθνικόφρων και βαθύτατα δεξιός, δεν έγραψα μόνο τα θετικά του, αλλά αναφέρθηκα στην αυταρχικότητα και στην αυταρέσκειά του. Ο ανόητος με τιμώρησε!

Κάποια άλλη μέρα, μας ζήτησε να του πούμε τι θα ψήφιζαν οι πατεράδες μας στις επερχόμενες δημοτικές εκλογές. Αυτό ήταν στο πλαίσιο μίας χαφιεδίστικης λογικής, αν αναλογιστείς για ποια χρόνια μιλάμε. Τα περισσότερα παιδιά είπαν πως οι δικοί τους θα ψήφιζαν τον υποψήφιο της ΕΡΕ, κάποιον Νίκο Βέτσο, εργοστασιάρχη στο επάγγελμα. Κάποια άλλα παιδιά είπαν πως οι δικοί τους θα ψήφιζαν τον Φαρμακίδη της Ένωσης Κέντρου, κι εγώ είπα πως ο πατέρας μου θα ψήφιζε τον Φωτήλα της ΕΔΑ. Ο δάσκαλος εξοργίστηκε, αξίωσε να του ζητήσω συγγνώμη και να του φιλήσω το χέρι! Αρνήθηκα και με έβαλε να κάνω δεκάδες φορές τον γύρο του σχολείου. Στο τέλος κάθε γύρου αξίωνε να του ζητήσω συγγνώμη και να του φιλήσω το χέρι. Αρνιόμουν συνέχεια και, μετά τον τριακοστό έβδομο γύρο, επέστρεψα σπίτι μου με δύσπνοια. Την

επομένη ήρθε στο σχολείο ο πατέρας μου, βρήκε τον δάσκαλο και τον άκουσε όλη η Πάτρα! Για ένα εντεκάχρονο παιδί ο διευθυντής εκπροσωπούσε τότε την απόλυτη εξουσία. Το γεγονός πως δεν υπέκυψα στη βία της είναι ένα στοιχείο του χαρακτήρα μου που με ακολουθεί από τότε μέχρι σήμερα.

Στις εκλογές του 1958, έντεκα χρονών, πήρα το ποδήλατό μου και πήγα στη συγκέντρωση της ΕΔΑ. Μιλούσαν ο Πασσαλίδης και ο Κύρκος στην πλατεία Γεωργίου και μπροστά στην εξέδρα υπήρχαν μόνο καμιά εκατοστή αριστεροί. Πίσω τους, μία αλυσίδα από εκατόν πενήντα αστυνομικούς και πίσω από αυτή την αλυσίδα ο υπόλοιπος κόσμος.

Το 1959 μπήκα πρώτος –μαζί με άλλους δύο– μετά από εξετάσεις στο Πρώτο Γυμνάσιο Αρρένων Πατρών. Είχαμε γράψει και οι τρεις ‘είκοσι’. Οι άλλοι δύο ήταν ο Αντρέας Αντωνόπουλος, καθηγητής Ιατρικής σήμερα στο Πανεπιστήμιο της Πάτρας, και ο τρίτος ήταν ο γνωστός Παναγιώτης Βαρώτσος, του BAN.

Όλα καλά με τον Μπετόβεν, τον Μότσαρτ [Mozart], τον Σούμπερτ, αλλά στη δεκαετία του ’50 πρωτοέρχομαι σε επαφή με τα τραγούδια του Μάνου Χατζιδάκι, όπως και –μέσω των ραδιοφωνικών σταθμών των αμερικανικών αεροπλανοφόρων που στάθμευαν στο λιμάνι της Πάτρας– με τα πρώτα rock ’n’ roll. Επίσης ακούω όλα τα ελαφρά τραγούδια της εποχής που φέρνει σπίτι ο πατέρας σε δίσκους 78 στροφών, αρχοντορεμπέτικα και πολύ ιταλικό τραγούδι που ακούω από το 1958 μέχρι το 1962.

1953. Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΜΠΕΛΟΓΙΑΝΝΗ – «ΑΣ' ΤΑ ΤΑ ΜΑΛΛΑΚΙΑ ΣΟΥ ΑΝΑΚΑΤΩΜΕΝΑ»

Ο πατέρας μου ήταν πολύ ανήσυχος εκείνες τις μέρες. Ένα πρωί, γύρω στις εξίμισι, ακούω θόρυβο από το σαλόνι. Σηκώνομαι και τον βλέπω καθισμένο να ακούει ραδιόφωνο. Έπαιζε κάτι στρατιωτικά εμβατήρια. Σε λίγα λεπτά διακόπτεται η μουσική και ο εκφωνητής λέει: «Σήμερα, ώρα τέσσερις και δώδεκα πρωινήν, εκτελέστηκε ο κομμουνιστής Νικόλαος Μπελογιάννης». Ο πατέρας μου –που είχε γνωρίσει προσωπικά τον Μπελογιάννη– σχεδόν κατέρρευσε. Αμέσως μετά την είδηση, έπεσε το τραγούδι «Άσ' τα τα μαλλάκια σου ανακατωμένα». Ένα τραγούδι που το τραγουδούσαμε στην οικογένεια, στις γιορτές μας. Δεν καταλάβαινα πώς ήταν δυνατόν αυτό το τραγούδι να συνοδεύει την είδηση της δολοφονίας του Μπελογιάννη από την κυβέρνηση Πλαστήρα. Παρά την πολύ μικρή μου ηλικία, καταλάβαινα αρκετά γιατί οι γονείς μου ποτέ δεν κρύφτηκαν μέσα στο σπίτι. Οι συζητήσεις γίνονταν ανοιχτά, συμμετείχα ακούγοντας. Τότε αποκρυσταλλώθηκε μέσα μου μία συγκεκριμένη εκτίμηση για το ελαφρό τραγούδι. Αυτό που αργότερα εξέφρασε προσφυώς ο Μίκης Θεοδωράκης, λέγοντας «Το ελαφρό τραγούδι μάς κάνει να ξεχνάμε, και το λαϊκό τραγούδι να θυμόμαστε». Το ελαφρό τραγούδι δεν το θεωρώ σπουδαία τέχνη, ανεξάρτητα αν υπηρετήθηκε από ορισμένους μάστορες όπως ο Αττίκ, ο Γιαννίδης, ο Σουγιούλ, ο Χαιρόπουλος και αργότερα ο, πραγματικά ιδιαίτερα ταλαντούχος, Κώστας Καπνίσης. Ταλαντούχοι και με γνώσεις, αλλά υπηρέτησαν την ελαφρότητα. Και τα πράγματα στη ζωή μας –πόσο μάλλον εκείνες τις εποχές– δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται με τόση ελαφρότητα. Η χρήση που του επιφυλάχτηκε από την άρχουσα τάξη ήταν η χρήση ενός τραγουδιού αφέλειας που μας κάνει να ξεχνάμε,

μέσα από φτηνές μιμήσεις ευρωπαϊκού αστικού τραγουδιού, με μεγάλες ορχήστρες και με διοργάνωση gala στα οποία η άρχουσα τάξη επιβεβαίωνε τη συνοχή της.

Αυτό σιγά-σιγά άρχισε να γίνεται η κουλτούρα του μικροαστού Έλληνα, ο οποίος κάποια στιγμή έγινε η πλειοψηφία σε αυτήν τη χώρα. Ήταν ένα τραγούδι που στην ουσία έλεγε «ξεχάστε τους εκτελεσμένους, τους εξόριστους, τα μακρονήσια και ελάτε να τραγουδήσουμε τη χαρά». Ποια χαρά;

Το ελαφρό τραγούδι, όσο και 'βαριές' υπογραφές να έχει, δεν μπορώ να το δεχτώ. Όπως δεν μπορώ να δεχτώ και τη μετεξέλιξή του, δηλαδή το ελαφρολαϊκό της περιόδου της Δικτατορίας. Υπήρξαν συνθέτες οι οποίοι συνέβαλαν στη δημιουργία ενός ανόητου και πλήρως ανώδυνου τραγουδιού κατά τη διάρκεια της Χούντας, με τραγούδια του τύπου «Ο Γιώργος είναι πονηρός», «Ο Σταμούλης ο λοχίας», «Ξανθή αγαπημένη Παναγιά» κ.α. Μετά το 1974, λόγω της ορμής της Μεταπολίτευσης, αυτό το τραγούδι παρουσιάζει μία κάμψη για λίγα χρόνια, για να το ξανασυναντήσουμε πάλι στις μέρες μας ως το τραγούδι του ευτελούς lifestyle.

Ένας νέος άνθρωπος σήμερα μπορεί φυσικά να αγαπάει το ελαφρό τραγούδι εκείνης της εποχής, δεδομένου πως δεν ήρθε σε άμεση επαφή με τον ρόλο του σε εκείνα τα δύσκολα χρόνια. Ένα τραγούδι έχει ορισμένες διαστάσεις. Εμείς εξετάσαμε το τραγούδι σε μία συγκεκριμένη περίοδο, με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τόσο πολύ κρίσιμα, που ήταν απαγορευτικό να δεις το τραγούδι από άλλη σκοπιά. Το τραγούδι όμως διαφέρει αρκετά από άλλα μουσικά είδη. Είναι το μοναδικό έργο τέχνης με τέτοια εμβέλεια. Εκφέρεται από κοινού στις μαζικές συγκεντρώσεις των ανθρώπων. Με ένα τραγούδι, στην κηδεία του Σεφέρη, ενώθηκαν σαράντα χιλιάδες άνθρωποι και ένωσαν τη φωνή τους σε μία διαδήλωση

έναντια στη Δικτατορία. Το τραγούδι στην Ελλάδα είναι πολύ περισσότερο ιδεολογικοποιημένο από τις άλλες μορφές τέχνης και δεν μπορείς να διαγράψεις τους ρόλους των ανθρώπων σε αυτό. Ειδικά στη διάρκεια της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών. Πόσο μάλλον όταν τα έχεις ζήσει όλα αυτά. Αν όχι, μπορείς να τραγουδάς ευχάριστα το «Άσ' τα τα μαλλάκια σου». Όμως υπάρχουν και περιπτώσεις τραγουδιών που είναι και η φόρμα τους πρόστυχη. Δεν μπορεί σε αυτήν τη χώρα να τραγουδήσαμε το «Ο Γιώργος είναι πονηρός» με τον Γεώργιο Παπαδόπουλο να χαμογελάει επάνω στο τανκ του!

Δεν πιστεύω πως η φόρμα στο τραγούδι είναι η μουσική και το περιεχόμενο ο στίχος. Κατ' αρχήν ο στίχος αλλάζει σημασία μετά τη μελοποίησή του. Ο συνθέτης, μελοποιώντας ένα ποίημα, πρέπει να αποκαλύπτει τις κρυμμένες πλευρές του ποιήματος. Γι' αυτό στο τραγούδι η μουσική και το κείμενο είναι περιεχόμενο και φόρμα ταυτόχρονα. Το τραγούδι που εξέθρεψε η Δικτατορία ήταν, εκτός των άλλων, και χυδαίο. Η μουσική του Γιαννίδη ποτέ δεν ήταν χυδαία, αλλά ο ρόλος που της επιφυλάχτηκε ήταν η λήθη. Ήταν ιδεολογική η χρήση, προς μία συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Δεν θεωρώ καθόλου αναγκαίο προαπαιτούμενο για έναν συνθέτη την πολιτική του συνειδητοποίηση και τη διακριτή του θέση, πόσο μάλλον την αριστερή του στράτευση. Υπάρχουν στην τέχνη παραδείγματα ανθρώπων που υπηρέτησαν ακόμη και την ιδέα του φασισμού – Έζρα Πάουντ [Ezra Pound], Μαρινέτι [Marinetti], Σελίν [Céline]–, αλλά άφησαν πολύ σημαντικά έργα. Στην ιστορία της τέχνης, εδώ και αιώνες, πολλοί σημαντικοί καλλιτέχνες συμπορεύτηκαν με την εξουσία – πολιτική, θρησκευτική, οικονομική. Το έργο τους

όμως υπήρξε βαθύτατα προοδευτικό, με ισχυρά αντιεξουσιαστικά στοιχεία. Έχει αποδειχτεί πως οι απόψεις και οι ιδέες ενός καλλιτέχνη δεν αποτελούν αδιάσπαστη ενότητα με το έργο του. Αυτό δεν αποτελεί εξαίρεση, αλλά μάλλον τον κανόνα.

Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '50, από δίσκους 78 στροφών, άκουγα κάποια ελαφρά τραγούδια της εποχής και ορισμένα αρχοντορεμπέτικα. Θυμάμαι επίσης Χιώτη και Μητσάκη. Δεν θυμάμαι να είχαμε δίσκους 78 στροφών του Χατζιδάκι. Όχι επειδή δεν μας άρεσε, αντιθέτως τραγουδούσαμε τραγούδια του στο σπίτι, και εγώ τα έπαιζα στο πιάνο. Καλούσαμε συχνά κόσμο στο σπίτι και στήναμε γιορτές. Θυμάμαι ένα βράδυ, περιμένοντας έναν οικογενειακό φίλο που ερχόταν από την Αθήνα, ο πατέρας μου έγραψε μία επιθεώρηση στην οποία συμμετείχα εγώ δεκατεσσάρων χρονών, ο αδερφός μου Αντρέας δέκα χρονών, η μητέρα μου και κάποιοι φίλοι. Κείμενα γραμμένα από τον πατέρα μου και μουσική από γνωστά θέματα της εποχής (Χατζιδάκι, Θεοδωράκη). Το ηχογραφήσαμε μάλιστα, και αυτή την ηχογράφηση την έχω ακόμα. Αν αναρωτιέσαι πώς και έφερνε στο σπίτι δίσκους ελαφρού τραγουδιού ο πατέρας μου, θα σου έλεγα πως η συνειδητοποίηση έφτανε μέχρι ενός ορισμένου σημείου. Ακριβώς όπως σήμερα η τηλεόραση περνάει σε κάθε σπίτι, ανεξαρτήτως τι ψηφίζεις. Αν ο ελληνικός λαός τότε, που ήταν στην πλειονότητά του με το ΕΑΜ, είχε μία συνείδηση πιο προωθημένη, θα μιλούσαμε αλλιώς σήμερα. Εγώ κάνω την κριτική στο ελαφρό τραγούδι εκ των υστέρων, αλλά τότε δεν μπορούσαμε να διακρίνουμε τον ρόλο του. Ο πατέρας μου, που έκλαψε όταν εκτελέστηκε ο Μπελογιάννης, τραγουδούσε με στεντόρεια φωνή τα ελαφρά τραγούδια στο σπίτι. Ο πατέρας μου κάπνιζε εκατό τσιγάρα την ημέρα, έπινε καμιά

δεκαριά καφέδες –παρουσίασε τα πρώτα του καρδιακά προβλήματα το 1959–, δούλευε όλη τη μέρα, έριξε πολύ βάρος στα αθλητικά, ήταν φανατικός της ΕΔΑ, στενοχωρήθηκε για τον Μπελογιάννη, στενοχωρήθηκε για τον Στάλιν, βιώσαμε πολύ άσχημα τη ‘βία και νοθεία’ των εκλογών του 1961, άκουγε ελαφρά τραγούδια, ήταν γλεντζές, έβγαιναν συχνά έξω με τη μητέρα μου... Όλα αυτά ίσως ακούγονται αντιφατικά. Τα βράδια με έπαιρνε στην αγκαλιά του και, αντί για παραμύθια, μου απήγγελε ποιήματα. Άλλοτε μου τα διάβαζε και άλλοτε τα απήγγελε από στήθους. Ποιήματα ελασσόνων ποιητών –από τότε αγάπησα πολύ τους ελάσσονες ποιητές–, όπως ο Χατζόπουλος, ο Ρώμος Φιλύρας, ο Αλέξανδρος Μπάρας, ο Σαραντάρης, ο Αντωνίου, η Πολυδούρη... Από τον πατέρα μου πρώτη φορά άκουσα Καρυωτάκη, και από τότε θυμάμαι τους στίχους του απ’ έξω. «Στο ταβάνι βλέπω τους γύψους/ μαϊάνδρoι στο χορό τους με τραβάνε/ η ευτυχία μου σκέφτομαι/ θα ’ναι ζήτημα ύψους». Εκατοντάδες βράδια συνέβαινε αυτό.

■ ΤΟ ΚΑΡΝΑΒΑΛΙ

Έζησα την ακμή του Καρναβαλιού και ευτυχώς δεν έζησα την παρακμή του, η οποία ξεκίνησε τη δεκαετία του ’60. Διαρκούσε περίπου δύο μήνες. Μία πόλη με εκατό χιλιάδες κατοίκους, τους διπλασίαζε την τελευταία εβδομάδα του Καρναβαλιού. Ήταν ένα καρναβάλι καθαρά ιταλικό, με βεγγέρες τύπου 19ου αιώνα. Στα *Μπουρμπούλια*, με τα ντόμινο, χαλάρωναν πολύ τα ήθη και όλη η πόλη ζούσε σε κάθε άκρη της μία ωραία τρέλα. Συμμετείχα όσο μπορούσα σε όλη αυτήν τη γιορτή, όμως πίσω από αυτό αισθανόμουν μία αδιόρατη θλίψη. Δεν μπορώ να την εξηγήσω εκείνην τη θλίψη, αλλά ήταν έντονη. Το ‘φαίνεσθαι’ του Καρναβαλιού ήταν η χαρά

και ήταν πηγαία, αλλά πίσω από τη βιτρίνα υπήρχε θλίψη. Όσο και να σου φανεί περίεργο, η καλύτερη μουσική που έχω ακούσει για το καρναβάλι είναι η sequenza για τρομπόνι του Λουτσιάνο Μπέριο [Luciano Berio], αφιερωμένη στον αγαπημένο του κλόουν του τσίρκου του Μιλάνου.

Θυμάμαι έντονα και τον περίφημο σοκολατοπόλεμο. Στις μεγάλες παρελάσεις, έρχονταν φορητά γεμάτα με χιλιάδες σοκολάτες, που τις πετούσαν στο πλήθος, στα μπαλκόνια, στον δρόμο, παντού. Ερχόταν ο πατέρας μας σπίτι με ένα τσουβάλι γεμάτο σοκολάτες, τις πετούσε στον διάδρομο του σπιτιού μας κι εγώ με τον Αντρέα και τη γιαγιά μας διαγωνιζόμασταν ποιος θα μαζέψει τις περισσότερες. Υπήρχε ένας πολύ μεγάλος διάδρομος στο σπίτι, περίπου δέκα επί τρία μέτρα, καλούσαμε φίλους και παίζαμε μπάλα μέσα στο σπίτι. Είχα επινοήσει κι ένα ποδοσφαιράκι. Είχα μαζέψει περίπου εκατόν είκοσι μολύβια, διαφόρων χρωμάτων, τα είχα χωρίσει ανά δεκάδες ανάλογα με το χρώμα και είχα φτιάξει δώδεκα ποδοσφαιρικές ομάδες. Διοργανώναμε με τον Αντρέα κι έναν ξάδερφό μου πρωτάθλημα, το οποίο πάντα το κέρδιζε ο Παναθηναϊκός. Είχα αποκτήσει ιδιαίτερη επιδεξιότητα στη χρήση των μολυβιών και στις κινήσεις που απαιτούνταν για να παιχτεί το παιχνίδι. Αυτό κράτησε περίπου τέσσερα χρόνια.

■ ΤΑ ΠΑΤΡΙΝΑ ΝΤΕΡΜΠΙ

Τα μεγάλα ποδοσφαιρικά ντέρμπι της Πάτρας ήταν τα παιχνίδια ανάμεσα στην «αστική» Παναχαϊκή και στον «αριστερό» Ολυμπιακό Πατρών, των προσφυγικών.

Βέβαια δεν υπήρχε φανατισμός ή επαγγελματισμός, και οι παίχτες ήταν φίλοι μεταξύ τους. Θυμάμαι ένα περιστατικό που μου είχε διηγηθεί ο πατέρας μου:

Τερματοφύλακας του Ολυμπιακού Πατρών, προπολεμικά,

ήταν ο Αντώνης Πούλος. Σε κάποιο παιχνίδι με την Παναχαϊκή σε ένα λασπωμένο λόγω βροχής γήπεδο, ένας επιθετικός της Παναχαϊκής πιάνει μία βολίδα από τα τρία μέτρα, ο Πούλος αποκρούει αλλά, από τη δύναμη του σουτ, του γυρνάνε τα χέρια και πέφτει στο έδαφος σφαδάζοντας, ενώ η μπάλα έχει κολλήσει στη λάσπη πάνω στη γραμμή του τέρματος. Ο επιθετικός της Παναχαϊκής –δυστυχώς δεν θυμάμαι το όνομά του–, αντί να τη σπρώξει στα δίχτυα, έτρεξε πάνω από τον Πούλο και ταραγμένος τον ρώτησε: «Αντώνη μου, χτύπησες;». Αυτό το γκολ δεν μπήκε ποτέ...

Ο Ρίτσος είναι ο Δάσκαλός μου και η ποίησή του για πάντα στο προσκέφαλό μου.

Για μένα ο Καββαδίας δεν είναι ο ποιητής της θάλασσας και των ναυτικών –αυτά τα χρησιμοποίησε σχεδόν προσχηματικά–, αλλά ένας ποιητής που μίλησε για την ελευθερία, για την αξία της ανατροπής, για τη δύναμη της ζωής χωρίς συμβάσεις. Αυτά τα επίπεδα προσπάθησα να αναδείξω με τη μελοποίησή μου και φαίνεται πως δικαιώθηκα, αν αναλογιστούμε πως αυτά τα τραγούδια έγιναν πολύ αγαπητά, κυρίως από τη νεολαία, και πως έχουν ήδη περάσει σε μία τρίτη γενιά.